

Gästredaktörerna har ordet

Inledning: Tema hierarkier

Inger Lövkrona, Lena Martinsson & Birgitta Meurling

Vissa forskare ställer nya frågor, skapar vägar och stigar som vi andra kommit att följa. Britta Lundgren var en sådan forskare. Hennes kritiska intresse för makt, ojämlikheter och orättfärdiga hierarkier har fått stor betydelse inte bara för etnologin utan för kultur- och genusforskningen i stort. Vi som redigerat den här temasektionen har under årens lopp haft möjligheten att diskutera frågor av det här slaget med henne. Som många med oss kom vi att läsa och påverkas av hennes verk. Hon kom att få mycket stor betydelse för vår forskning.

I den här inledningen kommer vi att med hjälp av Britta Lundgrens texter skilja ut olika forskningsområden, teoretiska perspektiv som fått betydelse för oss som medverkar i denna temasektion men också för forskningen generellt. Vi vill dock understryka att det finns så mycket mer att skriva om hennes arbete, detta är endast några exempel.

Artiklarna är skrivna i dialog med Britta Lundgrens genusforskning och övriga akademiska gärning på temat *Hierarkier*. Martin Holmberg, som skriver en reflekterande artikel på detta tema påpekar att hon hade en lång och djup erfarenhet av hierarkier: ”Samtidigt fanns hos henne ett patos för jämlikhet, demokrati och vänskap”. Hon hade förståelse för nödvändig akademisk hierarki, men också en vilja att kämpa för förändring där hon såg orättvisor och ojämlikhet. Vi som med denna temasektion i *Kulturella Perspektiv* vill hedra Britta Lundgren är hennes kollegor och nära vänner professor emerita Inger Lövkrona (Lunds universitet), professor Lena Martinsson (Göteborgs universitet) samt professor Birgitta Meurling (Uppsala universitet), i rollen som gästredaktörer. Därutöver medverkar docent Ann Runfors, Södertörns högskola och docent Martin Holmberg, specialist i infektionsjukdomar (Uppsala universitet och Umeå universitet).

Genus, hierarki, yrkeskultur och akademi

Att hierarkier i sig är ett tema för kulturvetenskaplig forskning är givet. Hierarkier skapas, normaliseras och ifrågasätts. För att få genomslag måste de erkännas och uppfattas som giltiga eller oundvikliga. Ständiga strider pågår också om vilken hierarki som ska råda. Kampen om hierarkierna kan handla om att göra dem självklara, förändra dem, låta dem få plats i oväntade

sammanhang, eller om att återta hierarkiska positioner som kan gå förlorade. Utifrån ett feministiskt och kritiskt kulturvetenskapligt perspektiv vill vi i denna tematiska samling artiklar undersöka den här processen genom historiska såväl som nutida exempel.

Redan i sin avhandling *Allmänhetens tjänare: Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket* visade Lundgren hur ”något så synbart könsneutralt som ett statligt verk är fyllt av tankemönster rotade i könstillhörighet” (1990: 9). Avhandlingen är en genusteoretisk och kulturanalytisk studie av genus som en strukturerande kategori. Genus får betydelse för såväl postverkets yrkeskultur som dess självpresentation och studerades utifrån en stor mängd, främst historiskt, material.

Avsnittet ”Den hierarkiska organiseringen” inleds med en förklaring av det grekiska ordet hierarki ”grek hieros – helig, archein – leda, anföras” och dess användning. Ursprungligen användes ordet i kyrkliga sammanhang som beteckning för änglarnas eller prästerskapets skarpt åtskilda rangklasser men ”[I] överfört bruk tillämpas ordet om andra system – t ex de statliga ämbetsverken eller militärväsendet – med sträng rangskillnad och krav på lydighet uppåt” (Lundgren 1990: 158ff). Ett sådant exempel är Postverket. Hierarki och rang är där huvudsakligen manliga företeelser och i de sällsynta fall där hierarki och kvinnor diskuteras tillsammans hör texten hemma i den postala humorn, visar Lundgren. Hierarki hänger inte bara ihop med manlighet utan även med andra manligt konnoterade markörer som makt och auktoritet. Postverkets konstruktion av kvinnlighet som motsats till manlighet – de anställda kvinnorna tecknas alltid som annorlunda, som ”de andra” – förklaras med hjälp av det genusteoretiska begreppet genussystem. Begreppet introducerades i Sverige av historikern Yvonne Hirdman 1986 och tar fasta på det hierarkiska förhållandet mellan manlighet och kvinnlighet, som strukturellt överordnar manligheten, alltid och överallt. I sin artikel tar Birgitta Meurling fasta på hierarkier inom en annan samhällssektor, sanatorier och sjukhusvård under första halvan av 1900-talet. Hon kan visa ett liknande mönster av hierarkisering som avspeglar generella samhälleliga strukturer.

Britta Lundgren studerade också genus som ordnande princip inom akademien. Avhandlingens tematik följdes exempelvis upp 1996 i en studie om kvinnors villkor inom etnologämnet. Artikeln har rubriken

”Kön och genealogi i etnologisk ämneshistoria”, och ingår i boken *Åtskilja och förena: Etnologisk forskning om betydelser av kön*, författad tillsammans med Inger Lövkrona och Lena Martinsson. I kapitlet diskuteras hur kvinnor historiskt har exkluderats eller inkluderats i en pågående och föränderlig konstruktion av den etnologiska disciplinen. Studien behandlar etnologisk forskningshistoria och de praktiker som skapar ämnesidentitet, ämneshistoria och forskarpersonligheter. I de processer som dagligen äger rum i seminarier, i undervisningssituationer, i recensioner, granskningar, sakkunnigutlåtanden, forskning och debatt sker konstruktionen av etnologin. Lundgren kallar detta ”tillblivandets perspektiv” med hänvisning till Pierre Bourdieus fältteori och Lena Gerholms och Tomas Gerholms syn på forskarsamhället som en social och kulturell miljö med fokus på ”tysta konventioner och överenskommelser, icke verbaliserade barriärer och omedvetna förhållningssätt”. Detta forskarsamhälle var präglad av ”[d]et manligt underförstådda”, som manifesteras i ”närvaron av det förflutna”, ”referenser”, ”allusioner”, ”blinkningar” och ”distinktioner” (Lundgren 1996: 13f, 18). Denna manligt konnoterade akademiska kultur utgör en specifik genusregim som producerar inneslutningar och uteslutningar och de hierarkier som finns än idag.

Lundgren genomförde inför boken intervjuer med tre (då) äldre kvinnliga etnologiska forskare, som av olika skäl inte fått möjlighet att etablera sig och göra etnologisk karriär på samma villkor som sina manliga kolleger. Dessa kvinnliga etnologer biografieras och deras berättelser om sina ”etnologiska” liv och verksamheter analyseras – Mai Fossenius, Gertrud Grenander Nyberg och Ann-Sofi Schotte-Lindsten. Slutsatsen är att trots att etnologin hade karaktären av ett ”kvinnoämne” förblev den kvinnliga kompetensen relativt osynlig och obemärkt. Kanske, reflekterar Lundgren, är det svårare för kvinnor att komma fram inom ett ämne som etnologi, där inte gränserna är tydligt markerade eller motståndet uttalat. Statistiken visar emellertid också att på 1930-, 1940- och 1950-talen, då de tre kvinnliga etnologerna var verksamma, löper inte kvinnors akademiska karriärer på ett likartat sätt som männens och att ”kvinnors totala livssammanhang får betydelse inom akademien på ett annat sätt än mäns” (Lundgren 1996: 15).

Även i artikeln ”Etnologi och kvinnoforskning” 1990 ställer sig Lundgren frågan varför hon i sitt avhandlingsarbete funnit det så svårt att kombinera fältet kvinnoforskning med etnologins förråd av teorier av grundläggande antaganden. Artikeln är en plädering för etnologisk forskning om genus. Genusbegreppet är, konstaterar hon, redan väl förankrat inom många vetenskaper och forskning om genus utgör ett tvärvetenskapligt och internationellt kraftfält att inspireras av och bidra till. Beror svårigheten på det så kallade ”etnologiska försprånget”? Inom etnologin har det

länge funnits en svårforcerad uppfattning om att kvinnoforskning automatiskt ingår i ämnet och att kvinnors kultur redan studeras i form av forskning om kosthåll, textilt arbete och boende. Men genomgående för huvuddelen av den etnologiska forskningen var att kön inte problematiserades eller användes som analytisk kategori (Lundgren 1990).

I denna temasektion av *Kulturella Perspektiv* återkommer vi till akademien och akademiska hierarkier. Inger Lövkronas artikel ”Feministiska interventioner – en utmaning av könshierarkier i akademien?” visar att samma förhållanden som de Lundgren skrev om 1990 gäller på 2020-talet och problemet som i vardagligt tal kallas för ”livspusslet” har fått en egen vetenskaplig benämning – ”work-life-balance”. Framförallt behandlar dock Lövkronas artikel akademiska könshierarkier. Vilka möjligheter har kvinnor att ta plats i det seniora akademiska ledarskapet – och behålla sina positioner? Även i Lena Martinssons artikel fokuseras akademien. Hon studerar hur det i den så kallade anti-genusrörelsen skapas tolkningar av akademiska friheten som används för att verka mot genusforskning och jämställdhetsarbete i akademien.

Britta Lundgren var teoretiker ut i fingerspetsarna och hon kom inte bara att introducera samtidens internationella genusteori i Sverige utan också bidra till den. Hennes arbete blev startskottet för en snabbt växande genusforskning inom ämnet etnologi. Hon intresserade sig dock långt ifrån enbart för genus som konstruerande kategori. Intersektionen mellan genus och klass, liksom konstruerandet av stad och land var centrala i hennes arbeten. I det här temasektionen av *Kulturella Perspektiv* representeras denna vidgade förståelse av hierarkiseringsprocesser i Ann Runfors artikel ”Challenging the Hierarchies of Swedish whiteness: Negative experiences of passing as white and Swedish among descendants of Polish migrants”. Runfors undersöker konsekvenserna av svenska vithetsnormer för polska migranter och vad det innebär att passera som vit men ändå uppleva sig vara annorlunda.

Hierarki, vänskap och död

Britta Lundgren har tagit sig an livets stora frågor om vänskap och om död, som resulterat i de kulturanalytiska studierna *Den ofullkomliga vänskapen: En etnologiskt studie av nutida vardagsrelationer* (1995) och *Oväntad död — förväntad sorg: En etnologisk studie av sörjandets processer* (2006). Hur vänskapens ideal och praktik förhåller sig till varandra, är den övergripande forskningsfrågan i den första boken. I den vänskapliga praktiken, visar hon, ”finns det ingen klarhet, inget uttalat regelsystem, inga bergfasta avgränsningar och inga raka vägar att gå”. Men, det finns en tendens att människor idealiserar sina relationer och därmed bidrar till att upprätthålla en orealistisk uppfattning om vänskap, om den ideala vänskapen. Idén om ”riktig”, ”äkta”, ”verklig” och ”sann” vänskap har stor betydelse

för människor, en bild av hur vänskapen ”borde” vara som blir en fixpunkt när vi kategoriserar vår omvärld. Denna ideala bild av vänskap återfinns i forskningen, som inte enbart har generaliserat och idealiserat utan även hierarkiserat och värderat sann vänskap i förhållande till andra relationer (Lundgren 1996: 13f).

Martin Holmberg lägger i sitt bidrag till en ny form av vänskap till de former som Britta Lundgren beskriver – vänskap mellan forskare. Sådan vänskap, ”*sweethearts in science*”, anses idag vara en legitim vetenskaplig metod som gynnar både forskningsetik och kunskapsinhämtning. Lundgrens och Holmbergs gemensamma pandemiprojekt byggde på en stark och intim vänskap, som var en tillgång i arbetet med en vilja till lärande och utveckling, skriver Holmberg.

Boken om oväntad död är den tredje och avslutande delen av forskningsprojektet ”Tillit under omprövning. Överlevnad efter våldsbrott, sjukdom och olycksfall”, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Boken bygger liksom den tidigare på människors egna berättelser om sina upplevelser och känslor när de ställts inför en brytpunkt i livet. Syftet är att diskutera hur sorg går att uttrycka och vad det är som gör att vissa känslor i samband med sorg upplevs kulturellt acceptabla och begripbara. ”Vad är möjligt att uttrycka?” Frågeställningen omformuleras till ”hur görs sorg” och tolkas med hjälp av genusforskaren Judith Butlers teori om performativitet (Lundgren 2006: 24f).

Vänskap och död är också teman i Meurlings bidrag. I sanatoriemiljön förekommer bådadera. Att under långa tidsperioder leva i en strikt reglerad institutionsmiljö innebar i många fall att vänskapsband, baserade på gemensamma erfarenheter, knöts – band som brast när döden gästade. Hotet om döden skapade en särskild intensitet i relationerna. När den väl inträffade utförde personal och medpatienter handlingar enligt ett närmast rituellt mönster.

Att skriva om sig själv – det osynliga och synliga genusperspektivet

Långt innan autoetnografen blev vanlig skrev Lundgren ofta utifrån sin egen position. Till sin hjälp tog hon såväl kritisk teori som annan empiri. Bland annat skrev hon om känslor av utanförskap som både hon och andra kunde uppleva. I boken *Åtskilja och förena* från 1996, som vi diskuterade inledningsvis, finns ett kort avsnitt med titeln ”Feeling like a fraud” – att känna sig som en bluff, som en som ”orättmätigt kommit till en position, utan att själv ha ’förtjänat’ det”. Här använder hon känslan av att inte helt höra till för att diskutera erfarenheterna av en enkönad seminarieform, det så kallade tjejseminariet vid Etnologiska institutionen i Umeå. Flera av deltagarna uttryckte denna känsla med exempel från situationer då de skulle ta plats i det gemensamma ”talrummet”, känslan av att ha kommit fel och att snart bli avslöjad. Tjejseminariet

blev en plats där man ”törs vara både dum och duktig” (Lundgren 1996: 60, 67f). Denna tillhörighet kände inte de etnologiska studenterna i de ordinarie seminariesammanhangen.

I boken *Möjligheter och mellanrum* (2020) skriver Lundgren det självbiografiska kapitlet ”Limpan i radiogrammofonen – eller En berättelse om akademien” (Lundgren 2020). Hon återvänder till känslan av att ”känna sig som en bluff”, men då inte längre med genusförtecken utan med klass som tolkningsram. Liksom många av oss andra akademiker idag företog hon en klassresa. I forskningen har framhållits att utbildning skulle vara en kraft i utvecklingen mot ett modernt och rättvis samhälle. I denna berättelse doldes länge att kvinnors villkor inte svarade mot denna ideologi. Kvinnors framgångar i akademien, framhåller Lundgren, har ”i mångt och mycket varit helt beroende av egna individuella lösningar på strukturella problem”. Det missmod, trots framgångar, som hon upplevt har grundat sig i en känsla av att vara en bluff och att inte tycka sig räcka till (Lundgren 2020: 78ff).

Britta Lundgren har själv inte vidareutvecklat sina tankar om otillräcklighet och hemlöshet i den akademiska kulturen. När vi läser hennes text står det ändå klart att klassidentiteten som ett slags arbetarklass har skavt under hela karriären och den omtolkas och nytolkas återkommande för att begripliggöra beteenden och handlingar. Framför allt görs tolkningen till en förståelse baserad på individuella tillkortakommanden, inte på strukturella problem. Den kvinnliga ”klassresenären” har fått en roll, den som ”duktig flicka”, en inte helt positiv beteckning. I samma text får vi dock också möta Britta som högt uppsatt ledare och framgångsrik forskare. I slutet av 1990-talet med föreståndarskap vid Kvinnovetenskapligt forum. Hon blev senare ledamot av universitetsstyrelsen, föreståndare för Genusforskarskolan och dekanus vid humanistiska fakulteten mellan åren 2005 och 2011. Parallellt med uppdraget som forskningsledare för forskningsprojektet Challenging gender var hon också ordförande i Vetenskapsrådets kommitté för genusforskning. Efter sin pensionering ansvarade hon för Umeå universitets karriärprogram för forskare ”Research and Leadership” (ReaL). Programmet diskuteras av Lövkrona i hennes artikel. I sin roll som ledare kom hon också att stärka genusforskningen på ett fundamentalsätt. Denvärvetenskapliga Genusforskarskolan i Umeå som inrättades 2001 är ett exempel på detta.

Ledarskap är en i hög grad normaliserad hierarki som Britta Lundgren alltså både reflekterade över, skapade kunskap om och praktiserade. Hon hänvisar till sina tidiga lärdomar som läkarsekreterare före etnologistudierna och hur dessa givit en förståelse för administrativa processer. Dessa bidrog till att inöva en förmåga att förutse och planera för många stadier i en process och tidigt involvera dem som annars skulle hamna

längst bak i kedjan. ”[J]ag blev en lämplig ledamot i de flesta av universitetets nämnder och kommittéer, från beredande grupper som doktorandråd, budgetkommitté, jämställdhetskommitté, utbildnings- och forskningskommittéer till beslutande sammanhang i institutionsstyrelse, fakultetsnämnd och universitetsstyrelse” (Lundgren 2020: 55).

Denna typ av arbete inrangeras ofta i ord som ”kvinnofallor” eller i begreppet ”akademiskt hushållsarbete”, strukturer där kvinnor ofta fastnar istället för att göra karriär inom forskning, påpekar hon med stöd i forskningen.¹ Akademiskt hushållsarbete värderas ofta på ett ojämnt sätt inom akademien och framhålls som ett sämre, obehövt eller obetydligt arbete, något som Britta Lundgren dock inte riktigt håller med om. Hon framhåller att hon uppskattat mångfalden av akademiska uppgifter och att dessa uppdrag varit den viktigaste vägen till förståelse av universitetet som organisation. Det var kunskaper som hon framhåller som ”oundgängliga” i senare utmaningar med ledaruppdrag (Lundgren 2020: 55ff). I sin text lägger hon stor vikt vid att hennes mycket omfattande engagemang i ledningsuppdrag inte ska uppfattas som en ”duktig flickas” anpassning till realiteterna. Vi kan ana att hon här hänvisar till kommentarer hon fått. Engagemanget bottnade i stället, enligt henne själv, i en önskan att påverka ”vad det nu än rörde sig om (budget, anställningar, arbetsmiljö, visionsarbete)”. Men, det ska också ses om ett motstånd, som ett fortgående akademiskt ”anständighetsarbete”, tillägger hon, utan att närmare förklara vad som åsyftas (Lundgren 2020: 56f).

Medicinsk humaniora

Det senaste decenniet lade Lundgren till ett ytterligare ett forskningsområde till sin meritlista – medicinsk humaniora med inriktning mot kulturella aspekter på smitta och vaccin. 2012 startade hon ett nätverk av forskare vid Humanistiska fakulteten inom medicinsk humaniora i syfte att skapa ett nytt sammanhang av gemenskap och tillhörighet inom fakulteten. Mötet med Martin Holmberg blev avgörande för valet av forskningstema. Nu skulle humanistiska perspektiv användas för att studera den medicinska vetenskapen och praktiken (Lundgren 2015: 6).

I sitt bidrag till denna temasektion av *Kulturella Perspektiv* beskriver Holmberg deras gemensamma arbete under rubriken ”Den ofullkomliga tvärvetenskapen”, en parafra på Brittias bok om den ofullkomliga vänskapen. Tillsammans har de publicerat ett flertal vetenskapliga artiklar på temat pandemi och vaccinationer, där de undersöker kulturella och sociala mönster hos grupper som berörts av

¹ För begreppet akademiskt hushållsarbete (*academic housework*) och referenser, se t.ex. Lundgren 2020: 55f.

biverkningar av vaccin såsom narkolepsi. Holmberg lyfter fram och diskuterar kring ämnesshierarkier eller rättare sagt hierarkierna mellan humaniora och de medicinska disciplinerna, som bland annat tog sig uttryck i medicinarnas oförståelse inför kvalitativa metoder.

Avslutningsvis

Att läsa Brittias texter nu är förstas vemodigt, men också en glädje. Hon beskriver sig själv som ”gränsgångare” mellan etnologi och genusvetenskap. Hennes betydelse för etnologisk genusforskning är som vi visat mycket stor, liksom hennes betydelse som förebild för kvinnor att ”våga” anta utmaningen om akademiskt ledarskap.

Tillsammans med många etnologkollegor och andra forskare sörjer vi Britta djupt. Hon lämnar ett stort tomrum efter sig som en inspirerande forskare, lärare och akademisk ledare – och inte minst som vän.

Författarpresentation

Inger Lövkrona är professor emerita i etnologi vid Lunds universitet, där hon forskat och undervisat i genus- och jämställdhetsfrågor. Lena Martinsson är professor i genusvetenskap och docent i etnologi vid Göteborgs universitet. Hon forskar om transnationella sociala rörelser och om politisk subjektivitet i skolan. Birgitta Meurling är professor i etnologi vid Uppsala universitet och docent i folkloristik vid Åbo Akademi. Hennes forskning behandlar bland annat genusfrågor inom etnologi, folkloristik och museologi.

Referenser

- Lundgren, Britta (1990). *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Lundgren, Britta (1990). Etnologi och kvinnoforskning. *Rig*, Häfte 3, 76–92.
- Lundgren, Britta (1995). *Den ofullkomliga vänskapen: en etnologiskt studie av nutida vardagsrelationer. En studie av nutida vardagsrelationer*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lundgren, Britta (1996). Kön och genealogi i etnologisk ämnesshistoria. I: Lundgren, Britta, Lövkrona, Inger & Martinsson, Lena, *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelse av kön*. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 13–86.
- Lundgren, Britta (2002). Akademien som kulturanalytiskt studieobjekt. I: Britta Lundgren (red.), *Akademisk kultur. Vetenskapsmiljöer i kulturanalytisk belysning*. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 11–17.
- Lundgren, Britta (2006). *Oväntad död – förväntad sorg: en etnologisk studie av sörjandets processer*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lundgren, Britta (2008). Humanistisk offensiv – en akademisk balansakt. I: Benner, Mats & Sörlin, Sverker (red.), *Forska*

- lagom och vara världsbäst. Sverige inför forskningens strukturomvandling.* Stockholm: SNS Förlag, 176–197.
- Lundgren, Britta (2013). Brave New World. Leading large Research Structures”. I: Griffin, Gabriele, Hamberg, Katarina & Lundgren, Britta (red.), *The Social Politics of Research Collaboration*. New York: Routledge.
- Lundgren, Britta (2015). Medicinsk humaniora – en arena för utmaningar och experiment. *Kulturella Perspektiv*, nr 1, 2–10.
- Lundgren, Britta (2020). Limpan i radiogrammofonen – eller En berättelse om akademien. I: Lundgren, Britta & Bränström Öhman, Annelie & Kalman, Hildur & Öhman, Ann, *Möjligheter och mellanrum. Berättelser om genus och akademiska livslopp*. Stockholm: Makadam förlag, 19–89.

Citera den här artikeln: Inger Lövkrona, Lena Martinsson & Birgitta Meurling. 2022. Inledning: Tema hierarkier. *Kulturella Perspektiv* 2022, vol. 31. Tema: Hierarkier, s. 1-5.

Mottagen: 14 april 2022 **Publicerad:** 16 augusti 2022

Copyright: © 2022 Författaren/författarna. Detta är en Open Access-artikel som distribueras enligt Creative Commons, licens CC-BY 4.0, som tillåter obegränsad användning, distribution och reproduktion i samtliga medieformat, förutsatt att ursprunglig(a) författare och källa uppges. Se <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift, ISSN 1102-7908, är en expertgranskad Open Access-tidskrift som publiceras av Föreningen Kulturella Perspektiv.

OPEN ACCESS